

Janko Pleterski

MEJA NA SOČI V NOTRANJNJIH ODNOSIH JUGOSLOVANSKEGA GIBANJA MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu, 1. oktobra 1986.

Slovensko-italijanska narodnostna meja postane v času prve svetovne vojne meddržavno vprašanje, namreč, kje bo začrtana meja med bodočo jugoslovansko državo in Italijo. Podobno je bilo že v prejšnjih časih, vsakokrat, kadar je jugoslovansko gibanje stopilo iz območja zamisli na tla dejanske politične dejavnosti. In ob vsaki takšni priložnosti se je pokazalo, da se v odnosu posameznih nacionalnih dejavnikov jugoslovanskega gibanja — hrvaškega, srbskega, slovenskega — do tega vprašanja izražajo tudi problemi odnosov med njimi samimi. Slo je za to, ali in kako se med seboj enakovredno in enakovredno upoštevajo. Slo je za usklajevanje njihovih posameznih in skupnih nacionalnih interesov, za dogovorno določanje, kaj ima v skupnih interesih prednost. To je pač izvirna vsebina jugoslovanske ideje.

Problem slovensko-italijanske narodnostne meje kot jugoslovanske zahodne meje je bil večplasten. Predvsem je bilo treba računati na aspiracije italijanskega iredentizma, naznanjene že veliko pred dejanskim zedinjenjem Italije. Posebno aktualne so postale v 1859. letu, ko se je od habsburške monarhije odrgala Lombardija, in še bolj neposredno v 1866. letu, ko so se Italiji pridružile Benetke z Benečijo, vključno ozemlje beneških Slovencev. Še 1858 je Giuseppe Mazzini v imenu skupnega boja narodov proti Avstriji postavljaj zedinjeni Italiji mejo na Sočo, torej načeloma in dejansko na narodnostno mejo. A to ni obveljalo, kakor tudi ni obveljala ideja o skupnem boju narodov. V italijanskem iredentizmu čedalje bolj prevladuje smer, ki v bistvu ni nasprotna Avstriji (kot sistemu, ki ovira svobodo narodov), marveč vidi v Avstriji le posestnika ozemelj, ki morajo pripasti Italiji. Obstoj Avstrije kot takšne za ta iredentizem ni več vprašljiv in s tem zanj tudi ni več aktualna in zanimiva svoboda narodov v njenem prostoru.¹ Njihova osvobodilna gibanja bi prihajala v poštev kot zavezniki le v primeru, da že vnaprej pristajajo na iredentistične aspiracije, ki zadevajo njihova narodnostna ozemlja.

Jadranski iredentizem je na stiku med italijanskim in slovenskim narodnostnim ozemljem dosledno zahteval (poleg Dalmacije in otokov) za Italijo celotno ozemlje avstrijskega Primorja (Istro, Trst, Goriško) in del Kranjske. »Slovenski Narod« je 24. decembra 1870 (št. 150), torej v času, ko je bila v zraku izjava ljubljanskega jugoslovanskega kongresa, navajal pisanje ideologa iredentizma Pacifica Valussija v uradnem listu Italije (Gazzeta ufficiale del Regno, d'Italia, januar 1870), da si mora Italija pridobiti Trst, vso Goriško, pol Kranjskega in Istro in da se morajo tukaj Slovani z italijanskim orožjem podvreči italijanski kulturi.² Že vsaj od takrat je bilo jasno, da mora vsako jugoslovansko gibanje, ki računa z razpadom habsburške monarhije, opredeliti svoje stališče do teh zahtev.

¹ Za sklop mejnih vprašanj v zvezi z italijanskim jadranskim iredentizmom upoštevati: Oko Trsta, ured. Viktor Novak in Fran Zwitter, Beograd 1945; Angelo Vivante, Irredentismo Adriatico. Contributo alla discussione sui rapporti Austro-Italiani, Firenze 1912 (in več poznejših izdaj); Slovensko Primorje in Istra. Boj za svobodo skozi stoletja. Ured. Juraj Hrzenjak, Beograd 1953.

² Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895, 3. knj., Ljubljana 1958. Tudi: Janko Pleterski, Trst v slovenski politični misli do prve svetovne vojne (z italijanskim prevodom), Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 17, Ljubljana, Trst 1979. (Objavljeno tudi v knjigi istega avtorja, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981.)

Uradna Italija je bila že od 1881, pa potem vse do 1915. leta, povezana z zavezniško pogodbo z Avstroogrsko in tudi z Nemčijo. Zato uradno kakih teritorialnih zahtevkov do svoje zaveznice ni postavljala. Stvari so se začele spreminjati po enostranskih aneksijah Bosne in Hercegovine, ki jo je Avstroogrška izvršila, ne da bi si poprej pridobila soglasje Italije v smislu zavezniške pogodbe. V konkretno fazo pa so prišle z začetkom prve svetovne vojne, ko je Italija ostala nevtralna in ko se je začel diplomatski boj obeh sovražnih taborov, Nemčije z Avstroogrsko na tej in držav Antante na oni strani, da bi si pridobili Italijo kot zaveznico v vojni. Tedaj je Italija postavljala zahteve Avstroogrski po njenem državnem ozemlju, in ta jih je postopoma tudi sprejemala. Že je bila pripravljena Italiji odstopiti Trentin in ozemlje zahodno od Soče pod Gorico, nakazala je možnost odstopiti tudi mesto Gorico, Trst pa bi v mejah Avstroogrške dobil položaj svobodnega mesta in pristanišča.³ V tem času pa se je Italija že bila zavezala antantnim državam, da vstopi v vojno na njihovi strani. To je bil tisti zloglasni tajni londonski pakt, sklenjen 26. aprila 1915. Vlade Francije, Anglije in Rusije so Italiji obljubile veliko denarja, zaščito pred vplivom Vatikana na mirovni konferenci, posebno pa obilo ozemelj. Med drugim mejo na Brennerju, mejo na Julijskih Alpah po razvodnici med Jadrantom in Črnim morjem doli do Kvarnerja, vključno notranjski Snežnik in izključno Reko, vključno pa severno Dalmacijo z večino otokov. Vojskovanje, ki bi imelo za posledico zmago nad Avstroogrsko (niti ne kar njeno razbitje), je po tem paktu pomenilo vojskovanje za usodno razkosanje slovenskega in tudi hrvaškega narodnostnega ozemlja. Stvari bi utegnil na tem območju spremeniti samo kak neodločen izid vojskovanja, morebiten poseben mir z Avstroogrsko, ali pa — in k temu je že bilo usmerjeno srbsko središče jugoslovanskega gibanja, postopoma pa tudi hrvatsko in slovensko — pojav novega, z mednarodnimi pogodbami še neobremenjenega in od Avstroogrške ločenega, neodvisnega mednarodnopravnega subjekta. Skratka, nova jugoslovanska država. Seveda pa bi ta novi subjekt moral že od začetka in dosledno vztrajati pri načelu državne razmejitve po narodnostni črti.

Glede tega pa so obstajale določene (slabe) izkušnje še iz prejšnjih časov. Samo omenjamo izkušnjo iz časa okrog 1870. leta, ko se je pokazalo razpoloženje, da bi se jugoslovansko vprašanje omejilo na Srbe in Hrvate. Vprašanje razmejitve z Italijo in z zedinjeno veliko Nemčijo bi v takem primeru bilo rešeno kar z zgodovinsko mejo ogrske (in hrvatske) krone na zahodu, sploh brez Slovencev.⁴

Slaba izkušnja (predvsem za primorske Slovence in istrske Hrvate) se je ponovila ob novi aktualizaciji jugoslovanskega vprašanja v letih 1905/1906. Tedaj se je »novi kurz« hrvatske (in srbske) politike taktično oprl na madžarsko (protidunajsko) opozicijo in iskal oporo tudi pri iredentistični opoziciji v Italiji. Prišlo je do pogajanj z mazzinijanci o delitvi ali celo prepustitvi celega avstrijskega Primorja (Istre, Trsta, Goriške) italijanskemu političnemu območju (v perspektivi pač Italiji). To se je dogajalo brez vednosti Slovencev in istrskih Hrvatov. Ko pa je prišlo v javnost, je povzročilo pri njih ogorčenje in zamero, pa tudi strah pred prihodnostjo, če se med dejavniki jugoslovanskega gibanja ta vprašanja ne bi razčistila.⁵ Strah je ostal živ še po navdušenju nad prvo balkansko vojno. Še bolj po drugi balkanski vojni, ko je postalo očitno, da tudi v jugoslovanski politiki odločajo posamezni interesi in razmerja moči.

Z vidika interesov je tik pred prvo svetovno vojno razčlenil jugoslovansko vprašanje Janez E. Krek. Prišel je do sklepa, da Srbija potrebuje in želi mir in normalne odnose z Avstroogrsko in da je zato treba (tačas) jugoslovansko vprašanje v habsburški monarhiji obravnavati kot samostojno vprašanje. Toda, tudi če bi

³ Leo Valiani, *La dissoluzione dell'Austria Ungheria*, Milano 1966.

⁴ O jugoslovanskem kongresu 1870 v Ljubljani je objavljenih več študij, deloma polemičnih, Koste Milutinovića, Dušana Kermavnerja in Frana Zvittra v *Zgodovinskem časopisu* 10–11, 1956–57, 14, 1962 in 16, 1962 do 20, 1966. O vlogi tega kongresa v jugoslovanski politiki: Janko Pleterški, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, Ljubljana 1986, srbskohrvatska izdaja, Beograd 1985.

⁵ Janko Pleterški, *Politika »novog kursa«, jadranski kompromis i Slovenci*, *Jugoslovanski istorijski časopis*, Beograd 1975, št. 3–4 (slovenska objava v knjigi istega avtorja pod opombo 2).

znotraj njenih meja prišlo do kake federalizacije (in s tem do ustanovitve jugoslovanske federativne enote), bi vprašanje slovenske tj. jugoslovanske zahodne meje ne bilo kar rešeno. Opozoril je, da celo najbolj strpni dejavniki na nemški strani, avstrijsko-nemška socialna demokracija, goji razmejitvene načrte, ki so za Slovence problematični. Omenil je načrt dr. Karla Rennerja, ki predvideva neposreden ozemeljski dostop nemške Avstrije do Trsta vzdolž tursko-bohinjske železnice.⁶ Ob že tako problematični razmejitvi na severu bi se Slovenci torej tudi na zahodu morali odreči vsemu, kar je zahodno od črte Beljak, Jesenice, Bohinjska Bistrica, Sv. Lucija, Gorica, Nabrežina, Trst, pač z vsemi imenovanimi kraji vred.

V času svetovne vojne je vprašanje o zahodni meji imelo zelo pomembno vlogo v notranjih jugoslovanskih odnosih, takorekoč od začetka do konca. Referat se omejuje na to, da naznači tiste priložnosti, ko je takšna vloga tega vprašanja posebno vidna.⁷

1. Oba vodilna hrvaška politika, ki sta v emigraciji pripravljala ustanovitev jugoslovanske države, Ante Trumbić in Frano Supilo, sta bila pred leti pobudnika hrvaške politike »novega kurza«. Seveda nista mogla pozabiti na spor s primorskimi Slovenci in na pomembnost narodnostne meje z Italijani. Potem ko se je vlada Kraljevine Srbije z niško deklaracijo (7. december 1914) nedvoumno izrekla za jugoslovanski program, ki bi obsegal vse Srbe, Hrvate in tudi Slovence, sta Supilo in Trumbić prišla do sklepa, da je udeležba Slovencev v jugoslovanski državi nujno potrebna prav za Hrvate. Brez Slovencev bi namreč Hrvati, posebno v banski Hrvatski-Slavoniji, tako je ugotovil Trumbić, »ne hoteli pod srbskega kralja«. Zato mora biti »vogelni kamen« jugoslovanske politike hrvatske emigracije, da »morajo vse slovenske in hrvatske dežele biti v isti državi, katerikoli že.« (Pismo Trumbića Supilu 31. decembra 1914.) Izkušnja iz 1906. leta ju je poučila, kako bistveno važno je za Slovence vprašanje meje z Italijo. Zlasti Trumbić se je zato zavzel za to, da jugoslovanska emigracija načelno zahteva pri vladah Antante mejo Jugoslavije v skladu z etnično mejo na Soči. O takšnem stališču je Trumbić obvestil vodilne može »Edinosti« v Trstu. Še več. Ko je nevtralna Italija neuradno in neobvezno prvič poskusila pridobiti primorske slovenske in hrvaške politike za priključitev k Italiji, je Trumbić le-tem svetoval, naj nikakor svojevoljno ne odstopajo od etnične meje. (Dogajanje okrog znanje »misije« Carla Gallija.) To stališče je bilo sprejeto tudi na tajnem sestanku hrvatskih in slovenskih politikov iz Istre in Trsta, pa tudi nekaterih (t.j. brez klerikalnih in frankovskih) iz Gorice, Ljubljane in Zagreba, 11. aprila v Trstu. Udeleženci sestanka so ugotovili, da je cilj Slovencev in Hrvatov doseči neodvisnost v zedinjenju južnoslovanskih narodov, hkrati pa so poudarili, da ne bodo nikoli pristali, da bi njihovo sedanje suženjstvo (pod Avstroogrsko), ki ga smatrajo kot začasno, zamenjali s smrtjo, ki bi jih čakala pod dokončno oblastjo Italije; zato se bodo v primeru potrebe tudi z orožjem uprli temu, da bi bili podrejeni Italiji. Taki sklepi (ki jih je pritisk ruske diplomacije nemudoma omajal) niso bili samo posledica Trumbićevih nasvetov, marveč jim je realno podlago dajalo tudi upanje, da se bo v prid meje na Soči zavzela v mednarodni diplomaciji Kraljevina Srbija. Njeni prečudenljivi vojaški uspehi so vzbujali zaupanje, da bo dovolj močna in vplivna pri vladah Antante. Nihče ni pri tem pomislil, da slovenska politika ni tja do vojne storila ničesar, da bi odgovorne v Srbiji bolj natanko seznanila, kakšni so interesi Slovencev na meji z Italijo. To nalogo naj bi opravil šele v 1915. letu Bogumil Vošnjak, v emigraciji. Takrat pa je bilo že prepozno.

⁶ Janez E. Krek, O jugoslovanskem vprašanju, Zora, 20, 1913/14.

⁷ Za dogajanje v prvi svetovni vojni obstaja zelo številna literatura. Za vprašanje zahodne meje je pač najpomembnejše delo Dragovan Šepić, Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914–1918, Zagreb 1940, ki izčrpno navaja vire in literaturo. Upoštevati je treba še knjigi Dragoslav Janković, Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine, Beograd 1967 in pa Srbija i jugoslovensko pitanje 1914–1915. godine, Beograd 1973. Za Slovence posebej: Dragovan Šepić, Slovenci i jadransko pitanje u prvom svjetskom ratu, Zgodovinski časopis, 23, 1969, 257–273. In: Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971 (srbohrvatska izdaja: Beograd 1976). Za politiko Nikole Pašića glej Đorđe Dj. Stanković, Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije, Beograd 1984 (nekoliko razširjena izdaja, Beograd 1985, 1–2 knj.).

2. Na podoben način se je tudi v delu hrvatske in slovenske politično dejavne duhovščine pojavil up, da bi bilo mogoče odvrniti s pomočjo Kraljevine Srbije aspiracije Italije na hrvatska in slovenska ozemlja. Gre za tajno konferenco! (skrivno pred avstroogrskimi oblastmi) predstavnikov te duhovščine in pa voditelja istrskih Hrvatov Matka Laginje konec marca 1915 na Reki. Posebej pa gre za njene tajne sklepe (skrivne pred škofi, Jegličem in Mahničem v prvi vrsti). Izrecna namera sestanka je bila, sestaviti spomenico na papeža glede usode Hrvatov in Slovencev. Odposlanci s sestanka so naslednji mesec obiskali v Rimu papeža, na skrivaj pa tudi Trumbića. Sporočili so mu, in prek njega tudi Rusiji, da so hrvaški in slovenski duhovniki, predstavljeni na sestanku na Reki, pripravljeni na državno zedinjenje Hrvatske in Slovenije s Srbijo, in tudi na priznanje dinastije Karadorđevićev. Sprejemajo Supilov program, kajti pglavitna nevarnost je, da Italija razkosa južne Slované. — Še danes ni tolmačenje tega sporočila med zgodovinarji v Jugoslaviji enotno. Nekateri kar ne morejo verjeti, da bi tisti katoliški duhovniki bili zmožni takšnega narodnega stališča. Dejstvo, da je Trumbić takšno sporočilo dobil, pa ni sporno.⁸

3. Zaupanje v rešilno vlogo Srbije je bilo možno, ker nikomur izmed prizadetih ni bilo znano, da je srbska vlada že 21. septembra 1914 svojim diplomatom naročila, naj se za bodočo jugoslovansko državo zavzemajo na zahodu za mejo, ki bi obsegla Kranjsko, nato pa se spustila v Istro, to pa bi bilo mogoče deliti z Italijo, če bi takoj stopila v vojno. Seveda, v vojno proti Avstroogrski, ki je tedaj Srbijo smrtno ogrožala. O takem stališču je bil obveščen tudi italijanski poslanik v Beogradu Nicolò Squitti. Stvar je že znana, odkar so po oktobrski revoluciji bili objavljeni dokumenti diplomacije carske Rusije. O njej so pisali Ante Mandić (1958), Milan Marjanović (1960), Dragovan Šepić (1960), Vojislav Vučković (1962) in Dušan Kermavner (1965). Omenil jo je tudi Dragoslav Janković (1973) v svoji knjigi o Srbiji in jugoslovanskem vprašanju 1914—1915. leta, ne da bi upošteval Kermavnerjeva opozorila, da gre za odstopanje Slovenskega Primorja in ne le za delitev Istre. Zato je Janković zapisal, da je Pašićeva instrukcija zahtevala vse slovenske dežele in da je dopuščala možnost delitve z Italijo le glede Istre. Kermavner je nemudoma polemичno reagiral in opozarjal, da gre za odpisovanje ne le Istre, temveč tudi Slovenskega Primorja, in očital Dragoslavu Jankoviću in Miloradu Ekmečiću (ta je zadevo vključil istega 1973. leta v svojo knjigo o vojnih ciljih Srbije), da sploh ne poznata pojma Slovensko Primorje.⁹ Resnično. Kljub objavljenim in nespornim dokumentom nastaja v jugoslovanskem zgodovinospisju nesporazum, ker imajo nekateri zgodovinarji, po tradiciji svojega okolja navado, da pod imenom Istra pojmujejo celotno ozemlje avstrijskega Primorja, torej tudi Trst in Goriško, ne le deželo, Istro samo. Odkod ta neustrezna raba, ni pojasnjeno, gotovo pa je kriva zmede in nepotrebnih polemik. Zmeda ostaja, saj podobno rabo najdemo tudi v najnovejši knjigi Đorđa Stankovića o Pašiću (1985)¹⁰, in se avtor sploh ne zaveda, da tu, kak problem obstaja. Prizadeti avtorji bi se vsemu izognili, če bi upoštevali knjigo Dragovana Šepića iz leta 1970, ki je vprašanje solidno obdelala in vsebuje celo zemljevid, ki jasno pokaže, da se črta Pašićeve instrukcije drži meja Kranjske, to se pravi, da prepušča Italiji celo Goriško-Gradiško in Trst, poleg zahodne Istre.

Lahko bi se vprašali, ali srbski vladi (Pašiću) morda ni bil znan dejanski potek slovensko-italijanske etnične meje na Soči. Če to lahko dopuščamo za september 1914, tega več ne moremo le malo pozneje, ko je slovenski etnograf Niko Županič, ki je v Srbiji živel in se tam strokovno uveljavil, napisal (potem ko ga Pašić ni hotel sprejeti) promemorijo o Slovencih in njihovih mejah za rusko poslanstvo,

⁸ Dragoljub R. Zivojinović, Vatikan i prvi svetski rat 1914—1918, Cetinje 1978 in pa knjiga istega avtorja, Vatikan i stvaranje jugoslovanske države 1914—1920, Beograd 1978. S slovenskega vidika knjiga avtorja referata pod op. 2).

⁹ Dušan Kermavner, O slovenskih zadevah v knjigi D. Jankovića ..., Jugoslovanski istorijski časopis, 13, Beograd 1974, št. 3—4.

¹⁰ Đorđe Dj. Stanković, Nikola Pašić i jugoslovansko pitanje, 1—2, Beograd 1985. Glej 1. knj., 190—199.

kopijo pa izročil zunanjemu ministrstvu Srbije. Tu je kot slovensko ozemlje označil ne le Goriško-Gradiško, Trst in Istro, temveč tudi Beneško Slovenijo, onstran avstrijske državne meje. Pašić je podatke iz Županičeve promemorije, kot piše Stanković »prav gotovo obilno uporabil«. V pismu regentu Aleksandru, ko se je ta pripravljala, da sprejme angleške zgodovinarje, je Pašić predlagal, naj točno opredeli etnično mejo; in sicer tako, da »Gorica in Gradiška s Trstom pridejo v sestavo te (jugoslovanske) države, naprej pa po morju do reke Semeni v Albaniji«. To pomeni, da bi meja zajela tudi celo Istro, Reko in seveda Dalmacijo. To so bile maksimalne zahteve, pripominja Stanković in gotovo upravičeno dodaja: »Vprašanje pa je, ali je Pašić bil mnenja, da je ta ozemlja in meje, mogoče tudi dejansko, braniti in dobiti na diplomatičnem in bojnem (?) polju.«

Pašić je očitno zdržema računal le na kompromisno mejo, naznačeno že v okrožnici 21. septembra 1914. Značilen je postopek, ko je po ameriški mirovni akciji in potem, ko so antantne vlade 10. januarja 1917 opredelile svoje vojne cilje (v njih so vprašanje obnove Srbije ločili od vprašanja /južnih/ Slovanov v Avstro-ogrski); Pašić 2. februarja 1917 poslal navodila srbskim poslanikom v zavezniških državah obenem z natančnim opisom meja bodoče države. Treba je najprej poudariti, da Pašić ni prešel na stališče Antante, in je vztrajal na celotnosti jugoslovanskega programa. Mejo na zahodu je natančno opisal kot »etnografsko mejo med Slovenci in Italijani«, vključno z Beneško Slovenijo, mestom Gorico in obrežjem zahodno od Trsta do Štivana. Opisal pa je tudi italijanski značaj obrežnih krajev zahodne Istre. To je bila informacija o etničnem stanju na zadevnem ozemlju, ne pa instrukcija za mejni zahtevek. Poslana je bila »za osebno informacijo poslaničkov«, s poudarkom, da ni namenjena »nikakršni uporabi«. Pašić je odklanjal londonski pakt, ker njegova določila »ne slone na načelu narodnosti« in izražal stališče, da je mejo med Italijo in Jugoslavijo treba določiti samo na podlagi »posebnega sporazuma med predstavniki Italije in predstavniki Jugoslovancev (!)«. Đorđević temu dodaja: »Kot tudi v prejšnjih načrtih je tudi tokrat srbska vlada izrazila pripravljenost, da se Trst in zahodna Istra s Puljem prepusti Italiji«. Ne omenja Goriške, pač v skladu s staro terminološko navado, a gotovo tudi to razume pod »Istro«. — Stališče srbske vlade o možni delitvi Istre in prepustitvi Slovenskega Primorja Italiji, se pozneje še ponovi v stikih Pašića z italijanskimi državniki, tako poleti 1917 kot končno še poleti 1918. Kontinuiteta tega koncepta in njegove osnove še niso posebej obdelane. Razume pa se, da je up na etnično mejo na Soči, vsaj kar zadeva stališče Srbije, bil neutemeljen že od vsega začetka.

4. Toda zgodovinsko dejstvo je, da se je Srbija diplomatično in javno uprla antantnim obljubam Italiji na račun jugoslovanskih ozemelj. Javni odpor je izprisan konec aprila in v začetku maja 1915, zlasti na manifestacijah v Nišu. Rezultat tega je tudi brošura Dragotina Gustinčiča »Trst i ostali italijanski zahtevi na našem krajnjem zapadu«, izdana še istega leta v Nišu. O manifestacijah je pisal tudi avstrijski tisk in je to gotovo spodbudno vplivalo na zaskrbljeno slovensko javnost.

5. Znotraj emigrantskega Jugoslovanskega odbora so se razlike glede meje z Italijo na zahodu pokazale poleti 1915, ko je (2. julija) predstavnik angleškega zunanjega ministrstva nakazal delegaciji odbora, da je treba računati na delitev Istre in sploh Primorja. Podobno mnenje je tedaj izražala tudi vrsta britanskih publicistov, ki so sicer podpirali akcijo Jugoslovanskega odbora.

Slovenski člani odbora so predlagali, naj bi JO s posebno spomenico zaveznikom pojasnil položaj Slovencev v zvezi s tem mejnim vprašanjem. Supilo je bil proti takšni spomenici. Menil je, da je zavezniki ne bi sprejeli z razumevanjem. Trumbić pa je predlog podprl. Pač zaradi dobrega odnosa s Slovenci, ne zato, ker bi kaj bolj kot Supilo upal na uspeh. Tako je JO 2. avgusta 1915 »slovensko spomenico« vendarle poslal vladam Antante. Zahtevala je mejo z Italijo na etnični črti. Poudarila je narodno posebnost Slovencev in ugotovila, da bi po zaveznikih predvidena meja izročila Italiji eno tretjino slovenskega naroda.

6. Po okupaciji Srbije, umiku kralja, vlade in vojske v Albanijo in, nato v Grčijo, se je upanje na dejavnik Srbije močno zmanjšalo. Jugoslovanski odbor je imel manj možnosti, da bi s politiko jugoslovanskega zedinjenja s Srbijo spodbijal veljavnost londonskega pakta pri Antanti. Za to pa postanejo bolj pomemben kot samostojen politični predstavnik južnih Slovanov habsburške monarhije. Dejstvo, da se je JO odrekel organiziranju lastnih vojaških enot in da je jugoslovanske prostovoljce, ki jih je zbiral, vključeval v vojsko Kraljevine Srbije, mu je preprečevalo, da bi v naslednjih letih mogel zase kaj odločneje zahtevati mednarodno priznanje. To je dajalo več možnosti politiki Pašičeve vlade, ki si je vedno vztrajno prizadevala, da obdrži in še bolj utrdi položaj Kraljevine Srbije kot edinega mednarodno priznanega predstavnika interesov Slovencev, Hrvatov in Srbov habsburške monarhije. Pašičeva vlada se je odločno upirala možnosti, da bi zavezniki priznali Jugoslovanski odbor kot zakonitega predstavnika Jugoslovancev (to je takrat bilo zbirno ime za južne Slované v Avstroogrski, v razlikovanju od Slovanov v Srbiji). Obenem je Pašičeva vlada tudi odklanjala Trumbičevo mnenje, da je glavni interes Srbije na Jadranu, da naj Srbija potemtakem popušča v Makedoniji, na območju Egejskega morja. Seveda se je obči položaj Jugoslovanskega odbora spričo poraza Srbije in Črne Gore močno poslabšal. V teh razmerah je Supilo presodil, da je nujno potrebno sporazumeti se z Italijo, da bi odstopila od svojega nasprotovanja jugoslovanskemu zedinjenju. Na lastno pest, brez odobritve JO in Trumbića, je konec marca 1916 s posredovanjem reformističnih socialistov v Italiji poskusil priti v stik z italijanskimi državniki in doseči kompromis v jadranski razmejitvi, mimo londonskega pakta. Šlo mu je za Dalmacijo, medtem ko bi Trst, Istro in Goriško »v obilni meri« priznal Italiji. Obljubil bi tudi »delati na tem, da bi naši vojaki na Soči odvrgli orožje in pomagali Italijanom.« Ni mogoče trditi, da je poznal razpoloženje slovenskih vojakov na tej »Gregorčičevi« fronti. Toda, saj je v Italijo odhajal, po lastnih besedah, »zaradi Hrvatske«. To je bil začetek Supilove ločitve od Jugoslovanskega odbora in njegovega spora s srbsko vlado, s katero se je razhajal v vprašanju lastnosti bodočih notranjih jugoslovanskih odnosov.

7. Prizadevanja Antante za posebni mir z Avstroogrsko, v razmerah po februarški revoluciji v Rusiji in po vstopu ZDA v vojno proti Nemčiji, so pospešila pripravljenost srbske vlade in JO za sporazum. Sklenjena je bila skupna krfska deklaracija (20. julij 1917). Formulacija deklaracije je puščala odprta vrata za mejni kompromis z Italijo, a očitno ne v zvezi z Dalmacijo. To je vplivalo na razpoloženja na domačih tleh, zlasti na Primorskem. Tržaška »Edinost« je to nejasnost deklaracije posebno poudarila. List je nasproti krfskemu dogovoru, ki je nejasen v tem, da Slovence ključnem vprašanju, postavil deklaracijo Jugoslovanskega kluba (majniško) in ugotovil, »da spada v okvir te (majniške) deklaracije tudi naše Primorsko, izključivši edinole furlansko ravnino« (15. avgust 1917). Izredni občni zbor političnega društva »Edinost« je potem 28. avgusta 1917 sklenil resolucijo proti aspiracijam Italije, a tudi proti vsakemu drugemu, ki bi to vprašanje skušal reševati brez soglasja prizadetega prebivalstva! Resolucija je izrecno opozorila na pogajanja med Pašičem in italijansko vlado o jadranskem kompromisu. Danes vemo, da je Pašić v začetku avgusta 1917 v Londonu povedal italijanskim predstavnikom, da bi Srbija Italiji lahko priznala Trst, Pulj in Valona. K temu pripominja Šepić, da Pašić v svojih izjavah ni šel dalje od tistega, kar je že prej ponujal za sporazum z Italijo! Primorski Slovenci so po teh in takšnih novicah reagirali ne le z resolucijo, marveč tudi dejavno: začeli so z manifestacijami v podporo majniški deklaraciji, spodbudili so tisti pomembni pojav v slovenski in jugoslovanski zgodovini, ki ga imenujemo deklaracijsko gibanje.

8. Nasprotje v notranjih odnosih med jugoslovanskimi političnimi subjekti, ki je imelo najpomembnejše posledice za bodočo Jugoslavijo, potencialno pa tudi za zahodno mejo, je bilo nasprotovanje srbske vlade vsakršnemu mednarodnemu priznanju Jugoslovanskega odbora. V juniju 1918. leta so zavezniške vlade priznale

Češkoslovaški narodni svet in Poljski narodni odbor kot mednarodnopravne subjekte, kot nosilce lastne državnosti. V zvezi z našo temo je treba ugotoviti, da bi mednarodno priznanje Jugoslovanskega odbora pomenilo, med drugim, možnost revizije veljavnosti londonskega pakta. Neka podlaga za to je v Italiji bila že dosežena na kongresu zatiranih narodov Avstroogrške v Rimu 8. aprila 1918 in s sporazumom Trumbić-Torre. Predvsem pa je tu bilo dejstvo, da ZDA niso bile vezane na londonski pakt in da so poudarjale razmejitve po etničnih črtah (Wilsonove točke). Uradna Italija je neomajno vztrajala na londonskem paktu. Pred zavezniki je to branila tako, da je trdila, da na jugoslovanski strani ne obstaja avtoritativen organ, s katerim bi se italijanska vlada o mejnem vprašanju mogla dogovoriti! (Na pogovorih med italijanskimi in jugoslovanskimi zgodovinarji 1964 v Taormini je to stališče ponovil Angelo Tamborra, Leo Valiani pa je odvrnil, da bi se italijanska vlada, če bi se res hotela, lahko mirne duše obrnila na vlado Srbije oziroma na Pašića in bi to tudi veljalo.) Če bi Jugoslovanski odbor bil mednarodno priznan, bi ta argument odpadel, če že nič drugega. Vse proti priznanju odbora pa je storila Pašićeva vlada in ni čudno, da je nastal spor med njo in JO. Prav v času tega spora, avgusta 1918, je Pašić obiskal Rim in italijanskega zunanjega ministra Sonnina. Italijanska tiskovna agencija Stefani je objavila, da se je v pogovoru pokazalo, da med državnikoma ni razlik v pogledih! Kaj je bila dejanska vsebina pogovora, tega ni pojasnila niti najnovejša, sicer zelo akribično pisana monografija o Pašiću in nastanku Jugoslavije Đorđa Stankovića.

Vprašanje, kako je bilo z možnostjo ali nemožnostjo priznanja Jugoslovanskega odbora kot mednarodnopravnega subjekta, kakšne so bile posledice tega izostalega priznanja, je še premalo preučeno. Gotovo pa je to, da se v primeru priznanja zavezniki ne bi bili mogli ob sklepanju premirja na italijanski fronti z Avstroogrsko obnašati, kot da se v habsburški državi ni nič spremenilo, kot da Jugoslavija Narodnega sveta ne obstaja. Tako pa je Italija dobila pravico zasesti ozemlja svojih aspiracij kot sovražno ozemlje poražene Avstroogrške. Povejmo še, da spričo tega tudi ni moglo biti govora o kaki razmejitveni črti med Jugoslavijo in Nemško Avstrijo na Koroškem in Štajerskem.

9. Negativni vpliv italijanske zasedbe Slovenskega Primorja, delov Kranjske, Koroške in pa severne Dalmacije na značaj državnopravnega dejanja, s katerim je bilo 1. decembra 1918 izvršeno zedinjenje in s tem tudi vpliv na poznejše notranje odnose v Kraljevini SHS, je nekaj, kar tukaj le omenjamo. O tem je marsikaj zapisanega, a sistematične študije še ni. Kako skrhana je bila v tistem položaju samozavest Slovencev, še pravkar tako mogočno izpričana v deklaracijskem gibanju, lahko ponazori sicer znano dejstvo, da je že napisana in od kulturnih delavcev vseh smeri podpisana izjava - za slovensko kulturno avtonomijo v Jugoslaviji morala ostati v predalu. Preprečila jo je slovenska liberalna stranka 23. novembra 1918, sklicujoč se na ozemeljsko ogroženost »slovenskega plemena« in s presojo, da je »srbski rod edini, ki ima danes na slovanskem jugu voljo in moč naše sile organizirati na uspešen odpor.« Vse to je zgodovina. Vemo, kje je bila potem potegnjena rapalska meja, poznamo vse v zvezi s tem pozneje. Zato se je treba čuditi, da se danes lahko jugoslovanskemu zgodovinarju pripeti, da napiše, kako pozitiven učinek na jugoslovansko razporeditev Hrvatov in Slovencev, da je takrat imela italijanska nevarnost!¹¹ Problemi v pojmovanju jugoslovanskih odnosov v zvezi z zahodno mejo živijo še kar naprej.

¹¹ Đorđević, knjiga o Pašiću iz 1984, 294.

Zusammenfassung

**DIE GRENZE AM ISONZO (SOČA) ALS KONFLIKTFALL
IN DER JUGOSLAWISCHEN BEWEGUNG WÄHREND DES ERSTEN WELTKRIEGE**

Janko Pleterski

Die slowenisch-italienische ethnische Grenze wurde zur Zeit des Ersten Weltkriegs zu einer wichtigen politischen Frage, als die Diskussion der Grenzziehung zwischen dem künftigen Jugoslawien und Italien aktuell wurde und sich auf die Beziehungen zwischen den Subjekten der jugoslawischen Bewegung auswirkte, dem Königreich Serbien, dem Jugoslawischen Ausschuß sowie den politischen Vertretungen und Parteien in der Heimat. Bei dieser Gelegenheit wurde offenbar, daß es unter diesen Subjekten keine identischen Standpunkte gab. Die Frage der westlichen Grenze war für die Slowenen und Kroaten von ganz anderer Bedeutung als für das Königreich Serbien, das von Anfang an bereit war, das Slowenische Küstenland abzutreten und Istrien mit Italien zu teilen. Die Diplomatie des Königreichs Serbien widersetzte sich dem Londoner Vertrag, der Italien für dessen Kriegseintritt auf seiten der Entente jugoslawische Gebiete versprach, ihr Widerstand galt allerdings der Abtretung von Dalmatien, während sie hinsichtlich des slowenischen Küstenlandes und Istriens beim ursprünglichen Kompromißstandpunkt blieb. Zu Gegensätzen hinsichtlich der Grenze am Isonzo kam es auch innerhalb des Jugoslawischen Ausschusses, was im Jahre 1916 F. Supilo dazu bewog, sich von ihm zu trennen und ein Abkommen mit Italien auf ähnlicher Grundlage zu suchen wie es die Regierung Serbiens tat. Als sich Mitte 1918 die Möglichkeit zeigte, daß die Alliierten den Jugoslawischen Ausschuß als internationales Subjekt anerkennen würden, das den Staatswillen der Habsburger Jugoslawen vertreten sollte, protestierte die Regierung Serbiens gegen eine solche Anerkennung. Dadurch entfiel die Möglichkeit, daß das neue staatliche Subjekt die Gültigkeit des Londoner Vertrags in Frage stellen könnte. Der Waffenstillstand mit Italien wurde geschlossen, ohne daß die Alliierten die Entstehung eines neuen Staates der Slowenen, Kroaten und Serben auf dem ehemaligen Gebiet Österreich-Ungarns gebilligt hätten. Italien wurde das Recht zugesprochen, slowenische und kroatische Gebiete als feindliches Gebiet des besiegtsten Österreich-Ungarns zu besetzen.

VESTNIK KOROŠKIH PARTIZANOV

glasilo Osrednjega odbora koroških partizanov

Vestnik koroških partizanov — VKP izhaja v Ljubljani že od leta 1967. Iz organizacijskega glasila se je kmalu razvil v strokovno revijo, ki poleg zgodovine koroškega partizanstva obravnava tudi druga vprašanja iz zgodovine in sodobne problematike koroških Slovencev. VKP občasno z obsežnejšimi pregledi dopolnjuje tudi poročanje dnevnega tiska o drugih delih slovenskega zamejstva ter o splošni manjšinski problematiki v svetu.

Ob uvajanju bralne značke Karla Prušnika-Gašperja v naše šole naj posebej opozorimo na bibliografijo tega koroškega partizana in borca za pravice koroških Slovencev ter na bibliografijo prvih petnajstih letnikov VKP; obe bibliografiji je pripravila Marija Suhodolčan, izšli pa sta kot posebna številka VKP.

Vestnik koroških partizanov lahko naročite pri njegovem izdajatelju in založniku: Osrednji odbor koroških partizanov, YU-61000 Ljubljana, Titova 123, p. p. 501.